

عنوان: تاثیر نقش عاطفی مرد در خانواده با رویکرد اسلامی

استاد راهنما: خانم زهرا محمدی زلانی

نویسندگان: سمیه دست افکن، طه‌ورا کریمی خو

مدرسه علمیه امام خمینی رحمة الله علیه کرمانشاه

چکیده

خانواده به عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی در اسلام، نیازمند تعادل و هماهنگی میان تمامی ابعاد خود است. نقش عاطفی مرد در این نهاد، فراتر از مسئولیت اقتصادی، به عنوان عاملی کلیدی در ایجاد آرامش، انسجام و پایداری خانواده مورد تأکید قرار گرفته است. این مقاله با رویکردی اسلامی و با استناد به آیات قرآن کریم، روایات معصومین (ع) و دیدگاه‌های اندیشمندان اسلامی، به بررسی ابعاد مختلف نقش عاطفی مرد در خانواده می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که مهرورزی، همراهی، درک متقابل و ایجاد امنیت روانی از سوی مرد، نه تنها باعث تقویت پیوندهای خانوادگی می‌شود، بلکه آثار مثبت عمیقی در سلامت روان اعضای خانواده و حتی جامعه دارد. همچنین غفلت از این نقش، پیامدهای زیان‌باری همچون سردی عاطفی، گسست خانوادگی و بروز آسیب‌های اجتماعی را در پی خواهد داشت. در پایان، راهکارهای عملی و مهارت‌های ارتباطی مبتنی بر سیره معصومین (ع) برای تقویت این نقش ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: اسلام، خانواده، سلامت روان، مرد، مهرورزی، نقش عاطفی

خانواده، هسته نخستین و نهادی بنیادین در ساختار اجتماعی است که آرامش، بالندگی و تعالی اعضای خود را رقم می‌زند. از دیدگاه اسلام، این نهاد نه تنها یک قرارداد اجتماعی، بلکه پیمانی مقدس و «میثاق غلیظ» است که بر پایه مودت و رحمت استوار گشته است. در این میان، نقش مرد به عنوان «قوام» خانواده، نقشی محوری و چندبعدی تعریف شده است که تنها به تأمین معاش محدود نمی‌شود، بلکه مسئولیت سنگین ایجاد و حفظ فضایی سرشار از امنیت، محبت و آرامش روانی را نیز در بر می‌گیرد.

متأسفانه در بسیاری از نگاه‌های سطحی و گاه حتی علمی، نقش مرد در خانواده صرفاً در قالب «نان‌آور» خلاصه شده و ابعاد عمیق عاطفی و روانی مسئولیت او نادیده انگاشته شده است. این در حالی است که قرآن کریم و سنت معصومین (علیه السلام) به روشنی بر مسئولیت‌های جامع مرد در قبال همسر و فرزندان تأکید کرده‌اند. از آیات قرآن تا سفارش‌های عملی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه اطهار (علیه السلام)، همگی گواهی می‌دهند که مرد مسلمان باید هم «تکیه‌گاه اقتصادی» باشد و هم «پناهگاه عاطفی».

این مقاله با هدف بازخوانی، تبیین و احیای این نقش جامع و مغفول، در پی پاسخ به این پرسش‌ها است: مبانی قرآنی و روایی نقش عاطفی مرد در خانواده چیست؟ مسئولیت‌ها و وظایف عاطفی مشخص مرد در قبال همسر و فرزندان کدامند؟ الگوی عملی معصومین (علیه السلام) در این زمینه چگونه بوده است؟ غفلت از این نقش چه پیامدهای فردی و اجتماعی به دنبال دارد؟ و در نهایت، چه راهکارها و مهارت‌هایی برای تقویت این نقش وجود دارد؟

پاسخ به این پرسش‌ها، نه تنها تصویری متعادل و الهی از نقش مرد ارائه می‌دهد، بلکه گامی ضروری در جهت تقویت بنیان خانواده، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و در نهایت، ساختن جامعه‌ای سالم و برخوردار از نسلی صالح خواهد بود. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با اتکا به منابع اصیل اسلامی (قرآن، حدیث و کتب اندیشمندان اسلامی) سعی در واکاوی این نقش کلیدی دارد.

۱. مبانی و چارچوب نقش عاطفی مرد از دیدگاه اسلام

خانواده در اسلام به عنوان پایه اصلی جامعه، جایگاه ویژه‌ای دارد که هر عضو وظایف مشخصی دارد. مرد به عنوان قوام خانواده مسئول تأمین نیازهای مادی و امنیت روانی و عاطفی است. آموزه‌های اسلامی نقش عاطفی مرد را در استحکام خانواده و تربیت فرزندان تأکید می‌کنند و این نقش را جامع و همه‌جانبه می‌دانند، نه فقط اقتصادی. اسلام از مرد انتظار دارد با محبت، مهربانی، عدالت و احترام متقابل، محیط خانه را امن و آرام سازد و با ابراز محبت و همراهی، پیوندهای عاطفی را تقویت کند. مهرورزی همراه با مسئولیت‌پذیری، پایه‌های اصلی نقش مرد در خانواده اسلامی هستند.

۱.۱ مبانی قرآنی و حدیثی نقش عاطفی مرد

اسلام، خانواده را به عنوان کانونی سرشار از مودت، رحمت و آرامش معرفی کرده و نقش عاطفی مرد را به عنوان رکن اصلی و محوری در استحکام این نهاد مقدس بسیار مهم و تعیین‌کننده دانسته است. قرآن کریم در تبیین حکمت و فلسفه ازدواج و هدف نهایی از تشکیل خانواده، می‌فرماید:

«و من آیاته أن خلق لکم من أنفسکم أزواجاً لتسکنوا إلیها و جعل بینکم مودة و رحمة»

«و از نشانه‌های خداوند این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا در کنار آنها آرامش یابید و میان شما محبت و رحمت قرار داد.» (روم: ۲۱).

در این آیه شریفه، دو عنصر بنیادین مودت و رحمت به عنوان ارکان اصلی و اساسی زندگی خانوادگی معرفی شده‌اند که پایه‌های عاطفی و روانی خانواده را تشکیل می‌دهند. این نکته به روشنی بیان می‌کند که زندگی خانوادگی بدون وجود محبت و رحمت، هرگز قادر به دوام و پایداری نیست و این دو، عنصر حیاتی حفظ انسجام و همبستگی خانواده به شمار می‌آیند.

علاوه بر آیات قرآن، در منابع حدیثی نیز بارها بر اهمیت رفتار خوش اخلاقانه و نیکو مردان نسبت به همسران و فرزندان تأکید شده است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرموده‌اند:

«أکمل المؤمنین إیماناً أحسنهم خُلُقاً، و خیارکم خیارکم لنسائهم» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۳۷۴).

این حدیث شریف و گرانقدر به روشنی نشان می‌دهد که کمال ایمان مرد در گرو داشتن اخلاق نیکو و رفتار پسندیده او، به ویژه در ارتباط با خانواده‌اش است و بهترین مردان نزد خداوند، کسانی هستند که در برابر زنان خود، بهترین رفتار را از نظر محبت، مهربانی و همراهی دارند. بنابراین، جایگاه و چارچوب نقش عاطفی مرد در اسلام نه بر پایه سلطه‌جویی، برتری‌طلبی یا تسلط بر همسر، بلکه بر اساس مهرورزی، احترام متقابل، همکاری و رفتار نیکو شکل گرفته و استوار است (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۱۲۳). این دیدگاه تأکید می‌کند که عشق، رحمت و مودت، زیربنای یک خانواده سالم و پایدار است که در سایه آن، همسران و فرزندان احساس امنیت، آرامش و ارزشمندی می‌کنند.

۲.۱ تبیین مسئولیت‌ها و وظایف عاطفی مرد در قبال همسر و فرزندان

مسئولیت عاطفی مرد در خانواده از دیدگاه اسلام دارای ابعاد متعددی است که هر یک نقش مهم و کلیدی در حفظ سلامت روانی، انسجام، و پایداری خانواده ایفا می‌کند. این وظایف عاطفی مرد نه تنها در تقویت روابط خانوادگی مؤثر است، بلکه بستر مناسبی برای رشد اخلاقی و روانی اعضای خانواده فراهم می‌آورد. از جمله مهم‌ترین این وظایف می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

ایجاد امنیت عاطفی: مرد موظف است فضایی آرام و امن برای همسر و فرزندان خود فراهم آورد تا آنان بتوانند در چنین محیطی احساس آرامش، اطمینان، و اعتماد کامل داشته باشند. این امنیت روانی موجب تقویت تاب‌آوری خانواده در برابر بحران‌ها و فشارهای مختلف زندگی می‌شود و نقش اساسی در حفظ تعادل روانی و آرامش اعضا ایفا می‌کند (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۱۳۵).

محبت و توجه بی‌قید و شرط: ابراز محبت صریح، مداوم و بدون قید و شرط مرد نسبت به همسر و فرزندان، از ارکان اصلی حفظ و تقویت پیوندهای عاطفی در خانواده است. این توجه مستمر به نیازهای عاطفی اعضای خانواده، حس ارزشمندی، امنیت روانی و رضایت را در میان آنان ایجاد می‌کند و موجبات انسجام بیشتر خانواده را فراهم می‌آورد (نراقی، ۱۳۸۰، ص ۱۵۲).

درک و همراهی فعال: مرد باید توانایی درک عواطف و احساسات همسر خود را داشته باشد و با گوش دادن فعال، همدلی صادقانه و همراهی در لحظات دشوار، فضای تفاهم و تعامل عاطفی را در خانواده به بهترین شکل ممکن تقویت کند. این همدلی و فهم متقابل، کلید اصلی ایجاد یک رابطه خانوادگی سالم و پویا است.

(مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۳۸۹).

صبر و گذشت: مرد موظف است بردباری، شکیبایی و گذشت نسبت به خطاها، کاستی‌ها و نواقص همسر و فرزندان خود را پیشه سازد. این شکیبایی نه تنها باعث کاهش تنش‌ها و اختلافات می‌شود، بلکه عامل اصلی دوام و پایداری روابط خانوادگی و ایجاد فضای آرامش‌بخش در خانواده به شمار می‌آید (فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۲۴۵).

بنابراین، مرد مسلمان باید علاوه بر ایفای نقش اقتصادی و تأمین نیازهای مالی خانواده، مسئولیت عاطفی و روانی خود را نیز به‌طور جدی بپذیرد و از بی‌تفاوتی نسبت به نیازهای عاطفی و روانی اعضای خانواده پرهیز کند. این تعهد عاطفی، پایه و اساس یک زندگی خانوادگی سالم، پویا و مملو از محبت است که زمینه‌ساز رشد و شکوفایی فردی و جمعی در جامعه می‌گردد.

۳.۱ بازخوانی الگوهای رفتاری پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) در نقش عاطفی

سیره عملی و رفتاری پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (علیهم السلام) نمونه‌ای روشن و عینی از نحوه صحیح و متعادل ایفای نقش عاطفی مرد در خانواده به شمار می‌آید که می‌تواند الگوی مناسبی برای مردان مسلمان در تمامی اعصار باشد. پیامبر اسلام (ص) با همسران خویش همواره با محبت، مهربانی، عطف و احترام رفتار می‌کردند و اهمیت ویژه‌ای به حفظ کرامت و آرامش در فضای خانوادگی می‌دادند. ایشان فرمودند:

«هر چه ایمان بنده زیادت‌ر شود، محبت او نسبت به خانواده‌اش بیشتر می‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۹، ص ۷۹)،

که نشانگر ارتباط تنگاتنگ میان رشد معنوی و پرورش عاطفی در خانواده است.

امام علی (علیه السلام) نیز در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، به فرزندش توصیه می‌کند که نسبت به همسر خود با مهربانی، لطف، نرمی و نیکی رفتار کند و از سخت‌گیری و خشونت بپرهیزد تا زندگی خانوادگی همراه با صلح و صفا باشد (شریف الرضی، ۱۳۷۹، ص ۳۶۷).

نقش عاطفی پدر در رشد فرزندان بسیار حیاتی است و به ایجاد حس امنیت، اعتماد به نفس و هویت در کودک کمک می‌کند. حضور فعال و تعامل مثبت پدر باعث تقویت احساس ارزشمندی و پذیرش در کودک شده و سلامت روانی او را بهبود می‌بخشد. پدران با ابراز احساسات به فرزندان می‌آموزند که بیان عواطف نشانه قدرت است و این امر مانع بروز مشکلات روانی مانند افسردگی و اضطراب می‌شود. همچنین، مشارکت پدر در خانواده باعث ایجاد محیطی هماهنگ، کاهش تنش‌ها و تقویت روابط خانوادگی می‌گردد (گهوارک، ۱۴۰۳).

۳.۵ راهکارهای عملی برای تقویت نقش عاطفی پدر

گذراندن وقت کیفی: اختصاص دادن زمانی مشخص، منظم و مستمر از سوی پدر به فرزندان، فرصتی طلایی برای تعامل مستقیم و موثر فراهم می‌آورد که به شکل چشمگیری در تقویت پیوندهای عاطفی خانوادگی و رشد سلامت روانی کودکان مؤثر است. این نوع وقت‌گذاری نه تنها باعث افزایش محبت و صمیمیت می‌شود، بلکه زمینه‌ساز رشد عاطفی پایدار و شکل‌گیری ارتباطی عمیق‌تر بین اعضای خانواده است (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۱۷۲).

شنونده بودن: انجام شنود فعال و دقیق، یعنی توجه کامل به سخنان، احساسات و نیازهای عاطفی فرزندان، نقش مهمی در افزایش اعتماد به نفس آنان ایفا می‌کند. این رفتار پدران باعث می‌شود که فرزندان احساس کنند شنیده و درک می‌شوند، که خود عاملی کلیدی برای ایجاد حس ارزشمندی و امنیت روانی در آنهاست (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۲۳۸).

تشویق و تقدیر: ابراز تقدیر و تشویق مداوم، به‌ویژه در مواجهه با موفقیت‌های کوچک فرزندان، انگیزه و خودباوری آنان را به میزان قابل توجهی تقویت می‌کند. این رویکرد موجب ایجاد انگیزه بیشتر برای تلاش و رشد شخصیتی شده و حس مثبت نسبت به خود و توانمندی‌ها را در فرزندان تقویت می‌نماید (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۳۹۰). این رفتارها به طور کلی به ایجاد فضایی امن و پرمحبت کمک می‌کنند که بستر مناسبی برای شکوفایی استعدادها و توانمندی‌های فرزندان فراهم می‌آورد.

برای تقویت نقش عاطفی پدر، برنامه‌ریزی فعالیت‌های خانوادگی مانند بازی، داستان‌گویی و پیادروی اهمیت

دارد. اختصاص زمان منظم و باکیفیت به کودک، همراه با توجه، صبر و گوش دادن فعال، پیوند عاطفی را مستحکم می‌کند. در مواجهه با کمبود زمان، فعالیت‌های کوتاه و مؤثر را می‌توان به کار گرفت. همچنین، مطالعه منابع تربیتی، شرکت در کارگاه‌ها و همکاری با مادر در تربیت، از دیگر راهکارهای مهم است. رفتارهایی مانند در آغوش گرفتن، تشویق به بیان احساسات و حفظ آرامش به ایجاد محیطی امن برای رشد عاطفی کودک کمک می‌کند (گهوارک، ۱۴۰۳).

نقش عاطفی مرد در خانواده، از منظر آموزه‌های اسلامی، جایگاهی حیاتی و چندوجهی دارد که در کنار مسئولیت‌های اقتصادی، به عنوان یکی از ستون‌های اصلی استحکام، آرامش و محبت در خانواده شناخته می‌شود. این نقش عاطفی، بر پایه مبانی قرآنی و سیره عملی معصومین (ع) استوار است و شامل مولفه‌هایی همچون مهرورزی بی‌دریغ، احترام متقابل، همدلی عمیق و پذیرش مسئولیت‌های عاطفی می‌باشد. مرد مسلمان، با الهام از الگوهای رفتاری پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت گرامی (ع)، می‌تواند فضایی امن و آرامش‌بخش در خانواده ایجاد کند که در آن اعضا احساس حمایت و پشتیبانی کنند. او با ایفای نقش پناهگاه عاطفی در مواقع بحران و برقراری ارتباطی صمیمانه و مهربانانه، بستر لازم برای رشد، تعالی و شکوفایی اعضای خانواده را فراهم می‌آورد. غفلت یا کمرنگ شدن این نقش مهم، نه تنها به سست شدن پایه‌های خانواده می‌انجامد، بلکه پیامدهای منفی آن به سطح جامعه نیز سرایت کرده و سلامت اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین، آگاهی‌بخشی مستمر، آموزش مهارت‌های زندگی بر مبنای تعالیم اسلام و ترویج الگوهای رفتاری معصومین (ع) به عنوان ضرورتی اجتناب‌ناپذیر مطرح است تا مردان توانمندتر و مجهزتر برای ایفای صحیح این نقش حساس گردند. تقویت و ارتقای نقش عاطفی مرد در خانواده، سرمایه‌ای گرانبها برای ایجاد خانواده‌ای پایدار، جامعه‌ای متعادل و تربیت نسلی صالح و پویا خواهد بود.

قرآن کریم

نهج البلاغه

ابن شعبه حرانی، حسن بن علی؛ تحف العقول؛ قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غرر الحکم و درر الکلم؛ قم: دار الکتب الإسلامی، ۱۴۱۰ق.

جوادی آملی، عبدالله؛ زن در آینه جلال و جمال؛ قم: اسراء، ۱۳۸۵.

حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعة؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۷ق.

خمینی، روح الله؛ صحیفه امام؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.

شریعتی، محمدتقی؛ تفسیر نوین؛ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵.

صدوق، محمد بن علی؛ عیون اخبار الرضا؛ تهران: جهان، ۱۳۷۸.

طباطبایی، محمدحسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ بیروت: مؤسسة الاعلمی، ۱۳۹۳ق.

طبرسی، فضل بن حسن؛ مجمع البیان؛ تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲.

فیض کاشانی، محمد محسن؛ المحجة البيضاء؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۵ق.

کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ق.

مجلسی، محمد باقر؛ بحار الأنوار؛ بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

مطهری، مرتضی؛ نظام حقوق زن در اسلام؛ تهران: صدرا، ۱۳۹۲.

مطهری، مرتضی؛ نظام حقوق زن در اسلام؛ تهران: صدرا، ۱۳۷۷.

نراقی، ملا احمد؛ معراج السعاده؛ قم: هجرت، ۱۳۸۰.